
Kus ikka asus Wemela kihelkond?

Kaur Altoa

Annotatsioon. Artikkel püüab lokaliseerida ürikutes esinevat Wemela kihelkonda, mida traditsiooniliselt on loetud Laiuse kihelkonnaks.

Võtmesõnad: Tartu piiskopkonna kiriklik jaotus, Laiuse kihelkond, Kirumpää kihelkond, Põlva kihelkond

Silmapaistev keskaja uurija Hermann Hildebrand (1843–1890) töötas aastail 1885–1886 Vatikani arhiivis, kogudes materjale Vana-Liivimaa kohta. Järgmisel aastal avaldas ta osa leitud dokumente eraldi raamatuna. Põhiosa publitseeritud ürikuist pärineb 13. sajandist, kuid on ka hilisemaid. Nii on seal 1319. aastast pärinev paavsti maksukoguja Jacobus de Rota aruanne. Kollektori ülesanne oli kokku koguda annaadid¹, mis pidid minema paavstile. Aruande üks lõik esitab andmed Tartu piiskopkonna kohta ning seal on nimetatud ka Wemela koguduse või kiriku eest saadud raha: „de una ecclesia vocata, ut credo, Wemela ignorante domino episcopo Tharbatensi, propter quod in litteris suis fuit omissum recept(e) ...“ (Hildebrand 1887, nr 48). Kaspar Kolgi tõlkes kõlab see ligikaudu järgmiselt: „Ühe kiriku/koguduse eest, mille nimi on, nagu ma arvan, Wemela (isand Tartu piiskop ei teadnud seda /täpselt/ ja seepärast ei olnud see kirja/de/s üles märgitud) ...“²

¹ Annaadid – summa, mille kirikliku ameti pidaja pidi loovutama paavstile või paavstlikule kuurile. 13.–15. sajandil oli selleks üldjuhul kogu tulubaasilt (prebendilt) esimesel aastal saadud raha (LexMA 1, veerg 662). Paavst Clemens V korraldusel kuulus 1306. aastast sinna hulka ka vakantseks jäänud ametikohtadega (vaimulik oli siirdunud teisele ametikohale või hoopis taevastele jahimaadele!) seotud tulu. Prebendi kohta vt Lukas 1998, 66–70.

² Esmapilgul pisut segasele tekstile lisaksin Kaspar Kolgi selgituse: „Tõenäoliselt sai kollektor piiskopilt info kirja teel. Piiskopi kirjas (in litteris suis) näib olevat kõnealuse kiriku kohta öeldud ainult „ühe kiriku eest“ (de una ecclesia); et tegemist

Ecclesia võib tähendada nii kirikuhoonet kui ka institutsiooni, sealhulgas ka kogudust. Käesoleval juhul on selge, et jutt on ühest kihelkonnakirikust või kogudusest Tartu piiskopkonnas või piiskopi diöteesis – viimase puhul lisandub ka orduala, mida kiriklikult teenindas Tartu piiskop. Küsimus, kus aga Wemela kihelkond asus, tundub lahtisest uksest sissemurdmisena. On ju hästi teada, et sellist nime on varem kandnud Laiuse kihelkond. Seda on väitnud juba 1843. aastal Karl Eduard von Napiersky (Napiersky 1843: 92) ja järgnevalt Axel von Gernet (Gernet 1896: 72). Eesti ajalooteaduses põlistus see seisukoht Juhan Kõpu Laiuse kihelkonna ajaloo ilmutamisega 1937. aastal (Kõpp 1937). Hilisemad ajaloolased ja kohanimeuurijad (Pall 1977: 13) on seda üksmeeles aktsepteerinud ning minagi olen seda ühel korral enesestmõistetavalt nimetanud (Altoa 1999: 100).

Wemela teema juurde jõudsin üpris juhuslikult. Kui kirjutasin mõned aastad tagasi artiklit Urvaste kiriku arhitektuurist (Altoa 2013), tuli puudutada ka kirikuga seotud kirjalikku materjali. Urvaste kirik on esimest korda mainitud 1413. aastal, mil paavst Johannes XXIII kuulutas selle külastajatele indulgentsi³ (Arbusow 1913: 312). Loomulikult kerkisid vaatevälja ka teated teistest teadaolevatest Tartu piiskopkonna nn ametlikest palverännukohtadest. Enamik neist, nagu Vastseliina linnusekabel, Rõngu kirik ja linnusekabel jt, on hästi tuntud (näit Vunk 2003: 158). Vähem teada on Kastre: ühes 1450. aasta testamendis esineb soov saata palverändurid Kastre linnusesse.⁴

pidanuks olema Wemelaga, tundus tõenäoline ilmselt mingist muust allikast pärinevate teadete põhjal. Kindlasti ei tohiks mõeldud olla seda, et teadmata olnuks Wemela täpne nimi või keeleline kuju.“ Kaspar Kolk autorile 16. jaanuaril 2018.

³ Eestis on laialt levinud mõiste *patukustutus*, mida kasutasid ka meie teoloogid 1930. aastatel. Vello Salo loeb seda terminit absoluutselt valeks: pattu nii nagu ka ühtki kuritegu ei saa muuta olematuks. Võimalik on üksnes vähendada teole järgnevat karistust või kuulutada amnestia.

⁴ Meie ajalookirjandusse tõi selle teate käibele Merit Jakobson (Jakobson 2010: 11). Pole teada, et Kastre linnuses olnuks kabel. Küll nimetatakse 1613. aastal Kambja kihelkonnas Costeris – kahtlemata on see Kastre – väikest Maarja Magdaleena kabelit (Protocoll 1613: 27). Võimalik, et sellele osutab ka joonis J. C. Brotze albumis: seal on tähistatud koht, kus varemalt olevat seisnud kirik (Brotze 2006: 403). Kastre linnusest ca 300 meetri kaugusel on olnud kalmistu, kus võis olla ka kabel (Selart, Tvauri, Läänelaid 2017: 65). Pole välistatud, et tegemist on palverändurite omaaegse sihtpunktiga.

1432. aastal kuulutas paavst Eugenius IV aga indulgentsi ka *par/ochialis/ ecclesiastica/ beati/ Thome in Kirrenpe* külastajatele ja toetajatele (Arbusow 1913, 315). Niisiis on nimetatud Tooma kihelkonnakirikut Kirumpääl. Mis see siis on? Kui teemaks on keskaegne pühakoda Kirumpääl, siis esmalt läheb mõte linnusekabelile, liiati kui tervelt kahe Tartu piiskopkonna linnuse kabelid (Vastseliinas ja Rõngus) on olnud palverännupaigad. Kirumpää linnuses oli loomulikult ka kabel, kuid selles teates on sõnaselgelt nimetatud parohhiaal- ehk kihelkonnakirikut.

Seega järgneb kohe küsimus: mida me teame Kirumpää kihelkonnast ja selle kirikust? Tartu piiskopkonna kirikukihelkondadega on tegeldud vähe.⁵ Enn Tarvelil on küll artikkel Sakala ja Ugandi muinaskihelkondadest, kuid keskaegne kiriklik jaotus pole seal eesmärgiks: kirikukihelkonnad on üksnes abivahend muinasaja lõpu situatsiooni selgitamisel. Üldiselt on levinud seisukoht: „Keskajal tunti Kirumpää kihelkonnana hilisemat Põlva kihelkonda“ (ENE 4: 559).⁶ Seda on väidetud varemgi, näiteks 1926. aastal ilmunud koguteoses „Võrumaa“: „Vanemal ajal kutsutakse Põlva kihelkonda mitmel puhul ka Kirapää (Kirepi) kihelkonnaks“ (Võrumaa 1926: 237).

Pole kahtlust, et ühes kirikukihelkonnas sai olla ainult üks parohhiaalkirik – kabelid on muidugi omaette teema. Seega juhul kui kõnesolevad kihelkonnad olid tõesti identsed, nagu on väidetud, peaks 1432. aastal nimetatud Kirumpää kihelkonnakirik tegelikult olema Põlva kirik.⁷ Põlva kihelkond on ürikuliselt mainitud alles 1452. aastal (LGU I, 354) ja praeguse kirikuhoone vanimad osad pärinevad umbkaudu 15. sajandi lõppkümnenditest (Altoa 1995: 79). Siit võib tekkida kiusatus järelduseks: kihelkonna keskus oligi esmalt

⁵ Tartu piiskopkonna ja diötseesi kihelkondade loend: Gernet 1896: 72–74.

⁶ Heinrich Laakmanni koostatud kaardil „Die livländischen Staaten 1492“ on tähistatud nii Kirumpää kui ka Põlva kihelkonnakirikud. Samal kaardil on aga Wemela kirik märgitud Laiuse kohale (Laakmann 1954, kaart 2). Kirumpää ja Põlva kihelkonnakirikud on märgitud ka ühel Tartu piiskopkonna plaanil (Toomkirik 2018: 43) – see on aga inspireeritud 2017. aastal ÕESis peetud Wemela-temalisest ettekandest.

⁷ Põlva kiriku rajamise kohta levivad ka tänapäevases trükisõnas kummalsed teated: kiriku olevat rajanud tsistertslased või hoopis bernardiini mungad, kellel olnud Põlva kandis oma klooster (vt Altoa 2015: 132).

Kirumpääl, kuid millalgi 15. sajandil viidi see üle Põlvasse, kuhu ehitati ka uus kirik. Selliste järelduste tegemisel peab aga olema ettevaatlik: meie ürikuline materjal on säilinud äärmiselt lünklikult ning ühe esmamainimise põhjal ei saa teha järeldusi kihelkonna või selle keskuse tekkeaja kohta. Eestis on ju olemas keskaegseid kihelkondi ja kirikuid, mis kordagi ei figureeri kaasaegsetes ürikutes.⁸ Niisiis võib küsida: kas Põlva kihelkonna nimi on aja jooksul muutunud ja kas ehk on ka kihelkonnakirik vahetanud oma asukohta?

Kirumpäa kandi kiriklike olude kohta pakub olulist infot üks vähekasutatud allikas – poolakate 1590. aastal koostatud revisjon, nn Leedu Meetrika.⁹ Seal antakse esmalt põhjalik ülevaade Kirumpäa linnusest. Loomulikult oli seal olnud ka kabel, kuid see oli hävinud tulekahjust tekitatud püssirohuplahvatuses.¹⁰ Järgnevalt esitatakse märkmed omaaegsetest kirikutest: „Selles Kirumpäa vallas¹¹ on kaks kirikut. Esimene oli linnuse talli juures, kuid Moskva purustas selle.“ Tall muide asus väljaspool linnust. Teine kivikirik oli *Weimel moizy* folvargis, „praegu /on see/ tühi.“¹² Ilmselt teenindas esimesena mainitud kirik linnuse külje all olnud alevikku. Teise puhul pole kahtlust, et tegu on Kirumpääst umbes kolme kilomeetri kaugusel asuva Väimelaga, kus Poola ajal oli folvark ehk riigimõis. Muide, Lõuna-Eestis oli üpris tavaline, et linnus ja kihelkonnakirik ei asu kõrvuti. Nii oli Helmes, Tarvastus ja Laiusel – viimasel juhul lahutas linnust ja kirikut linnulennult rohkem kui neli kilomeetrit.

Täiendavat teavet lisab 1613. aastal Liivimaal toimunud suur kirikuvisitatsioon. Selle käigus külastati ka Põlva (*Pelva*) kirikut Kirumpäa

⁸ Näiteks esineb Kolga-Jaani kihelkond kirjalikes allikates alles 1559. aastal (Brieflade I, nr 1483), kusjuures praegune kirik on rajatud ilmselt 14. sajandi I poolel (Raam 1996: 183).

⁹ LM 389–577, l. 248–254p.

¹⁰ LM 389–577, l. 248p. Johann von Rodenburghi 1650. aasta paiku valminud plaani (Ehrensverd 2001, nr 276; Tuulse 1942: 99) andmeil paiknes kabel massiivses neljakandilises tornis linnuse kirdenurgal.

¹¹ *Wlosc* tuleb käesoleval juhul tõlkida vallaks. Enn Tarveli kiri autorile 5. detsembril 2016.

¹² *Kosciolow w tej wlosci Kierempeckiei sq dwa Pierwzy kosciol byl przy zamku podlie stainiei ktory Moskva zburzyla ./../ Drugy kosciol przy folwarku Weimel moizy murowany teraz pusty.* (LM 389–577, l. 254)

distriktis. Selgub, et kirik oli ilma katuseta, kuid müürid olid vähemalt alles ja isand Tiesenhausen oli asunud kirikut taastama. Lisaks teatab visitatsiooniprotokoll, et selles piirkonnas on varem olnud kaks (mõned väitvat, et isegi neli!) kihelkonnakirikut. Teisena nimetatakse Kirumpää kihelkonnakirikut, kusjuures toonitatakse: see oli lisaks linnusekirikule (Protocoll 1613: 37).¹³ See on ka viimane kord, kui Kirumpää kihelkonnakirik allikates figureerib. 1624./1627. aasta revisjoni käigus sedastatakse, et Kirumpää alal (*auf Kyrrenpoeschen Grund und Boden*) asuv Poelwe kirik on täiesti lagunenu (Dorpater Land: 8). Rohkemaid kirikuid või nende varemeid sealkandis toona ei mainitagi. Siiski lisandub Kirumpää või Väimela kirikule väike järeilmäng. Nimelt on 1670. aastal päevakorral Väimela kabeli (*Waimelsche Kapelle*) taastamine ja jumalateenistuste pidamine (Napiersky 1852: 167–168) – siia kavandati Põlva abikirikut. Pole andmeid, et neist plaanidest oleks midagi ka realiseeritud.

Seega peaks eelnevast järelduma selgelt: erinevalt seni arvatust olid Tartu piiskopkonnas omaette Kirumpää/Väimela ja Põlva kihelkonnad. Alles millalgi 17. sajandi alguskümnenditel liideti Kirumpää piirkond Põlva kihelkonnaga ning Kirumpää keskaegne kihelkond lakkas olemast.

Siinkohal ei saa märkimata jätta sedagi, et arheoloogia andmetel on nii Kirumpää linnus, mida on kirjalikes allikates esmakordselt nimetatud 1322. aastal (Tuulse 1942: 99–100, 308–309), kui ka sealne alev olemas olnud juba enne Wemela esmamainimist (1319) – linnuse kultuurikihi varaseimad ladestused on dateeritud 13. sajandi teise poolde ja samasse või hilisemasse aega kuuluvad ka vanimad leiud alevi alalt (Valk 2006: 131–132).¹⁴ Üldjuhul rajatigi keskajal esmalt linnus ja seejärel kujunes viimase lähedusse alevik (*Hakelwerk*). Kirumpää linnuse kui olulise võimukeskuse eksisteerimine enne Wemala esmamainimist on toetuseks oletusele, et 1319. aastal võidi Wemala all silmas pidada justnimelt Kirumpää/Väimela kihelkonda.

¹³ Protokollis vastava lõigu tõlkis Janika Päll.

¹⁴ Vanimad kivikeraamikakillud alevi kultuurikihi sügavaimast osast kuuluvad tõenäoliselt 14. sajandi algupoolde (määratud Erki Russow, TLÜ). – *Toim märkus.*

1319. aastal mainitud Wemela kihelkonda on varemgi üritatud seostada Väimelaga Võrumaal. Seda tegi juba üriku publitseerinud H. Hildebrand (Hildebrand, 1887: 65). J. Kõpu hinnang selle kohta oli resoluutne: „H. Hildebrandi arvamine, et Wemela all Waimlat Võrumaal Põlve kihelkonnas tuleb mõista, ei ole usutav“ (Kõpp 1923: 128). Tema väitel saab olla tegu üksnes Laiuse kihelkonnaga, mida varem on nimetatud kui Wemel, Wemela, Waimel, Womele, Woymal (Woymall), Woymel (Kõpp 1923: 123; Kõpp 1937: 2). Oma seisukoha tõestamiseks on J. Kõpp esitanud ka põhjenduse: „Et selles aruandes Wemela kogudust nimetatakse samas osas, kus räägitakse muu seas ka „Capstveri“ kirikust, /.../ siis on õigus Wemela kogudust samas ümbruses otsida.“ Sealkandis asub Laiuse ning „on asjata Wemela kihelkonda mujale asetada püüda“ (Kõpp 1923: 128). Sama mõtet on ta hiljem sõnastanud pisut teisiti: „Et samas aruandes nimetatakse Tartu, Nõo, Viljandi kui ka „Capescever'i“ kogudust, millist nime (ka Kapstfer) kannab keskajal, ja pärastpoolegi praegune Torma kogudus, siis on selge, et siin mõeldakse praegust Laiuse kihelkonda“ (Kõpp 1937: 15–16).

Siiski pole kõik kaugeltki selge. Meenutame: paavsti ametniku 1319. aasta aruandes on kirjas kiriklike ametikohtade pealt kogutud rahad. Enamasti on need seotud toomhännade tulubaaside ehk prebendidega. Selle kõrval on samas paaril korral märgitud ka kihelkonnavaimulike ameteid: lisaks Capstverele ehk Tormale ja Wemelale ka Viljandit ning Nõo fooniga vaimulikku. Peaks olema selge, et siit ei saa kuidagiviisi välja lugeda seda, et Torma ja Wemela paiknesid lähestikku. Saame üksnes teada, et Wemela paiknes Tartu piiskopkonnas või diötseesis, aga mitte midagi rohkemat.

Samal ajal pole kahtlust, et Womele või sellele lähedane nimevorm tähistab Laiuse kihelkonda. Esmajoones tuleb nimetada ühte 1411. aasta ürikut, mille kohaselt Kärkna klooster vahetas orduga oma maavaldused Alutagusel (*Alentaken*), saades vastu maid lähemal – Lemestvere (Kursi) ja Womel'i kihelkonnas (LGU I, 181). Seal on nimetatud rida külasid, millele J. Kõpp on otsinud tänapäevased vasted¹⁵ ning pole kahtlust, et käesoleval juhul on jutt Laiuse kihelkonnast.

¹⁵ Petyenculle, Kerdes, Tyrmas ja Arro külad – need on Pädeküla, Kärde, Tirma ja Aru Laiuse kihelkonnas.

Veel on ühes 1431. aasta läänikirjas (LGU I, 251) ning ka 1467. aasta ostu-müügi lepingus (LGU I, 437) samuti nimetatud Womel'i või Woymel'i kihelkonnas asuvaid külasid, mis kahtlemata paiknesid Laiuse kihelkonnas (Kõpp 1937: 23). Mainitud nimekuju kõrval on kihelkonda vähemalt kahe korral – 1424 ja 1474 – nimetatud Wemelaks (LGU I, 223 ja 504).

J. Kõpp on oletanud, et kihelkonna nimi kõlas eesti keeles Võhmala.¹⁶ Ferdinand Johann Wiedemanni järgi tähendas *võhm* või *võhmas* soosaart või kõrgemat puudega kaetud ala soos (Wiedemann 1973, veerg 1390) – sellise saarena paistis silma ka Laiuse kiriku vahetu ümbrus (Kõpp 1937: 3).¹⁷ Sellist seletust toetades on Valdek Pall lisanud veel võimaluse, et toponüümi esimene silp sisaldas diftongi: Võima- või Vaima- (vrđl Vaimastvere) (Palli 1969: 281).

Seega peame tõdema, et üks kohanimi (või kaks väga sarnast toponüümi) näikse tähistavat kahte sootuks erinevat kihelkonda Tartu diötsesis.¹⁸ Vähemalt esialgu jääb selgusetuks, kumba neist on 1319. aastal nimetatud. Küll peaks olema selge, et piiskopkonnas olid olemas nii Laiuse-Womele, Põlva kui ka Kirumpää-Väimela kihelkonnad. Viimase kogudusekirik kannatas Liivi sõjas ja 17. sajandi alguse sõdades. Järgnevalt seda ei taastatudki ja piirkond liideti Põlva kihelkonnaga.

¹⁶ M. J. Eiseni arvates on algne nimekuju olnud Voomela või Woomala (Eisen 1918: 103).

¹⁷ Mõneti erineva tõlgenduse on pakkunud J. M. Eisen: soome *vuoma* tähendab sood või ka raba. Niisiis „Laiuse kihelkonna vana nimi Womel, Womele jne on igatahes sõnast *voomes*, *vooma* = soo, raba tuletatud“. (Eisen 1918: 103)

¹⁸ Laiuse kihelkond kuulus Liivimaa ordule, kuid kiriklikult allus Tartu piiskopile.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Käsikirjad:

Jakobson, M. 2010. „Eestpalverännak“: Palverännukorraldused keskaegsetes Lübecki testamentides. Tartu. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituudis.

Kirjandus:

Alttoa, K. 1995. Märkmeid Lõuna-Eesti keskaegsetest maakirikutest. – *Ars Estoniae medii aevi. Grates Villem Raam, Viro Doctissimo et Expertissimo.* Koostanud K. Alttoa. Tallinn: Eesti Muinsuskaitse Selts, 65–86.

Alttoa, K. 1999. Laiuse Püha Jüri kirik. – Eesti arhitektuur 4. Tartumaa, Jõgevamaa, Valgamaa, Võrumaa, Põlvamaa. Üldtoimetaja V. Raam. Tallinn: Valgus.

Alttoa, K. 2013. Die Kirche zu Urbs/Urvaste und die Frage der Rigenser Bauschule im 13. Jahrhundert. – *Baltic Journal of Art History*, 6, 9–46.

Alttoa, K. 2015. 101 pühakoda. Tallinn: Varrak.

Arbusow, L. 1913. Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Separatdruck aus dem Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. Mitau: Steffenhagen.

Brieflade I = Est- und Livländische Brieflade. Erster Theil. Dänische und Ordenszeit. Hrsg. von F. G. v. Bunge und R. v. Toll. Reval: Kluge und Stroehm, 1856.

Brotze, J. C. 2006. *Estonica*. Tallinn: Estopol.

Dorpater Land = Das Dorpater Land 1624/27. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft I. Hrsg. O. Roslavlev. München, 1965.

Ehrensvärd, U. 2001. *Topographica Estoniae. Handritade kartor och ritningar över Estland i svenska offentliga samlingar.* – *Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*, XII. 1991–1999. Stockholm, 5–289.

Eisen, M. J. 1918. Laiuse. – Eesti Kirjandus 5–6, 101–103.

ENE 4 = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 4. Tallinn: Valgus, 1989.

- Gernet, A. von 1896.** Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat bis zur Ausbildung der Landstände. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, XVII. Jurjew (Dorpat).
- Hildebrand, H. 1887.** Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert im Vaticanischen Archiv. Riga: Deubner.
- Kõpp, J. 1923.** Laiuse kihelkonna vanemast ajaloost. – Ajalooline Ajakiri 4, 121–134.
- Kõpp, J. 1937.** Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Laakmann 1954** = Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa. Historisches Kartenwerk I. Die baltischen Lande. Bearbeitet von H. Laakmann. München: R. Oldenbourg.
- LexMA 1** = Lexikon des Mittelalters. Bd. 1. Stuttgart-Weimar: Metzler, 1999.
- LGU I** = Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Bd. I. Hrsg. H. von Bruiningk und N. Busch. Riga: Jonck & Poliewsky, 1908.
- LM** = Литовская метрика. Российский государственный архив древних актов, f 389.
- Lukas, T. 1998.** Tartu toomhärrad 1224–1558. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Napiersky, K. E. 1843.** Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. I Heft. Riga: Häcker.
- Napiersky, K. E. 1852.** Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Heft 4. Mitau: Steffenhagen.
- Pall, V. 1969.** Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn: Valgus.
- Pall, V. 1977.** Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn: Valgus.
- Protocoll 1613** = Protocoll der Catholischen Kirchenvisitation in Livland vom Jahre 1613. – Archiv für die Geschichte Liv- Esth- und Curlands. Bd. I. Hrsg. v. F. G. von Bunge. Reval, 1842, 23–76.
- Raam, V. 1996.** Kolga-Jaani Jaani kirik. – Eesti Arhitektuur, 2. Läänemaa, Saaremaa, Hiiumaa, Pärnumaa, Viljandimaa. Üldtoimetaja V. Raam. Tallinn: Valgus, 183–184.
- Selart, A., Tvauri, A., Läänelaid, A. 2017.** Die Burg Warbeck (Kastre). – Baltic Journal of Art History, 13. Spring 2017. Tartu: University of Tartu Press, 39–74.

- Tarvel, E. 1968.** Sakala ja Ugandi kihelkonnad. – Keel ja Kirjandus 9–10, 543–550; 586–596.
- Toomkirik 2018** = Tartu toomkirik. Katedraal. Raamatukogu. Muuseum. Koostanud M. Raisma, K. Andreson. Tartu Ülikooli Muuseum.
- Tuulse, A. 1942.** Die Burgen in Estland und Lettland. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused, XXXIII. Tartu.
- Valk, H. 2006.** Excavations in the Late Iron Age and medieval Centres of Võrumaa: Tilleoru, Kirumpää and Vastseliina. – Arheoloogilised välitööd Eestis. Archaeological Fieldwork in Estonia 2005. Tallinn, 127–140.
- Vunk, A. 2003.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Dissertationes Historiae Universitatis Tartuensis, 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wiedemann, F. J. 1973.** Eesti-saksa sõnaraamat. Tallinn: Valgus.
- Võrumaa 1926** = Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoimetaja J. Rumma. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

WHERE WAS WEMELA PARISH ACTUALLY LOCATED?

Summary

Wemela Parish in Tartu Diocese is mentioned in a document dated 1319, which is preserved in the Vatican archives. Johann Köpp has tried to prove that this refers to Laiuse Parish. This position has generally been accepted.

In 1432, Pope Eugene IV declared an indulgence for visitors and supporters of *par/ochialis/ eccl/esiae/ b/eati/ Thome in Kirrenpe* – thus referring to Kirumpää Parish. There had also been a chapel in Kirumpää Castle, but a parish church of that name is not known to have existed. According to hitherto current opinions, Põlva Parish has sometimes also been referred to as Kirumpää Parish. An audit drawn up in 1590 by the Poles, the so-called Lithuanian Registry, provides important information on the actual situation. In addition to the Kirumpää Castle chapel and the church that was in the hamlet, another church is mentioned there that was located in *Weimel* – this no doubt refers to Väimela, which is situated about three kilometres from Kirumpää. Churches in both Põlva and Kirumpää are named in the church visitation of 1613. Both were in ruins, whereas work began on restoring Põlva Church. Thus the assertion that the reference is to one and the same parish under different names is invalid. Kirumpää/*Wemela* was in fact a separate parish that, after the destruction of war, was merged with Põlva in the early decades of the 17th century. Väimela Church appears thereafter in written records one more time: the restoration of *Waimelsche Kapelle* (Väimela chapel) as an auxiliary church for Põlva was under consideration in 1670. There is no further information on whether any part of these plans was actually realised.

As far as Laiuse Parish is concerned, it has been referred to as both *Womele* and *Wemel* in contemporary documents from that time. It remains unclear whether Laiuse or Kirumpää/Väimela Parish was being referred to in 1319.

Keywords: ecclesiastical division of Tartu Diocese; Laiuse, Kirumpää and Põlva parishes